

INDEKS 1072

EZGU FIKR, EZGU SO‘Z, EZGU AMAL!

ILM SARCHASHMALARI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETINING
ILMIY-NAZARIY, METODIK JURNALI

ISSN 2010-6246

9 772010 624002

2021-6

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA’LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

6.2021

**научно-теоритический методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2021

Bosh muharrir dotsent **Ro‘zimboy YO‘LDOSHEV**

	TAHRIR HAY’ATI:
JURNAL 2001-YILDAN CHIQA BOSHLAGAN	ABDULLAYEV Bahrom, fizika-matematika fanlari doktori, ABDULLAYEV Ikrom, biologiya fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV Ilyos, iqtisod fanlari doktori, ABDULLAYEV Ravshanbek, tibbiyot fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV O‘tkir, tarix fanlari doktori, ANNAMURATOVA Svetlana, pedagogika fanlari doktori, professor, BERDIMUROTOVA Alima, falsafa fanlari doktori, professor, DAVLETOV Sanjarbek, tarix fanlari doktori, DO‘SCHONOV Tangribergan, iqtisod fanlari doktori, professor, ERMETOVA Jamila, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, HAJIYEVA Maqsuda, falsafa fanlari doktori, IBRAGIMOV Zafar, fizika-matematika fanlari nomzodi, IMOMQULOV Sevdior, fizika-matematika fanlari doktori, JO‘RAYEV Mamatqul, filologiya fanlari doktori, professor, JUMANIYAZOV Maqsud, texnika fanlari doktori, professor, JUMANIYOZOV Otaboy, filologiya fanlari nomzodi, professor, KALANDAROV Aybek, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (mas‘ul kotib), NAVRUZOV Qurolboy, fizika-matematika fanlari doktori, professor, OLLAMOV Yarash, yuriduk fanlari nomzodi, dotsent, OTAMURODOV Sa’dulla, falsafa fanlari doktori, professor, PRIMOV Azamat, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, QUTLIYEV Uchqun, fizika-matematika fanlari doktori, professor, RO‘ZIMBOYEV Safarboy, filologiya fanlari doktori, professor, RO‘ZIYEV Erkinboy, pedagogika fanlari doktori, professor, SADULLAYEV Azimboy, fizika-matematika fanlari doktori, akademik, SADULLAYEVA Nilufar Azimovna, filologiya fanlari doktori, SAGDULLAYEV Anatoliy, tarix fanlari doktori, professor, SALAYEV San‘atbek, iqtisod fanlari doktori, professor, SALAYEVA Muxabbat Soburovna, pedagogika fanlari doktori, SATIPOV G‘oipnazar, qishloq xo‘jalik fanlari doktori, professor, XODJANIYOZOV Sardor, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (bosh muharrir o‘rinbosari), YOQUBOV Jamoliddin, filologiya fanlari doktori, professor, O‘ROZBOYEV Abdulla, filologiya fanlari doktori, O‘ROZBOYEV G‘ayrat, fizika-matematika fanlari doktori, G‘AYIPOV Dilshod, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.
JURNAL OYDA BIR MARTA NASHR QILINADI	
2021 6(168)	

MUASSIS: Urganch davlat universiteti. Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyala agentligida 2020-yil 11-noyabrda ro‘yxatdan o‘tgan. **GUVOHNOMA № 1131.**

ўзгаларнинг асири бўлуб, бора-бора миллият ва диёнатни ҳам қўлдан берур. Ана ушбу йўллар ила охири махв ва нобуд бўлуб кетар”.¹

Фитратнинг “Раҳбари нажот” асарининг бир қисми оила тарбиясига бағишланган бўлиб, бунда олам ривожланиш қонуниятларига бўйсунтирилади. Бу фикр авлодлар давомчилиги, яъни қонуний равишда туғилиш, яшаш, умуман, ривожланишни назарда тутган эди. Фитрат оилани ижтимоий вазифаси деб: “Авлод тарбияси”, “Фикрий тарбия”, “Ахлоқий тарбия” каби қисмларга бўлади. Авлод тарбиясида ота-она фахри, бурчи, авлод-аждодга бўлган муносабат ҳақида фикр юритади. Ҳамма одам ҳам бир, чунки яратилиш бир гавҳардан олинган. Одам бировнинг ғамига бефарқ бўлмаса, тарбияли бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, оиланинг энг муҳим масалаларидан бири тарбия масаласи эканлиги алоҳида уқдириб ўтганлигини Фитрат асаридан билиб олишимиз мумкин. Унинг назарида, ҳамма нарсанинг асосида тарбия ётади. Фитрат мактабгача бўлган ёшлар тарбиясини тўртга бўлади:

1. Фарзанд тарбияси. 2. Бадан тарбияси. 3. Ақлий тарбия. 4. Ахлоқий тарбия.

Фитрат тарбиянинг роли ҳақида гапирар экан, “Халқнинг ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат-ҳурмат топиши, дунёни олиши ёки ночор, кучсиз, хор, оёқ ости бўлиб, ўзгаларга муте, қарам, қул, асир бўлиб қолиши болалик вақтида ўз ота-оналаридан олган сабоқ ва тарбияларига боғлиқ” эканлигини таъкидлайди.²

Фитратнинг ёшлар тарбияси ҳақидаги хулосаси шундай: “Бу дунё кураш майдонидир. Бу майдоннинг қуроли соғлом жисму тан, ақл ва ахлоқдир”.³

Шунинг учун ҳам тарбиянинг ахлоқий асосини доимий мустаҳкамлаш ва аждодлар мероси билан бойитиб бориш зарур. Фитрат шундай ёзади: “...Агар саодат, иззат, осойишталик, роҳат, шараф, номус ва эътибор керак бўлса, тезроқ авлод тарбияси усулларини билиб олиб, болаларимизни шу усул ва қоидалар асосида тарбия этишимиз лозим”.⁴

У энди нафақат гоёвий раҳбар, балки ўткир тарғиботчи сифатида ҳам ўзини намоён қилган эди.

Хулоса қилиб айтидиган бўлсак, ўз даврининг зукко тараққийпарварлари бўлган жадидлар давлат ва жамият бошқарувидаги турғунлик, қолоқлик, мутаассибликни ўз вақтида англай олганлари ҳолда дунёда булаётган кескин ўзгаришлар, ривожланиш ва тараққиёт жараёнларини халққа етказиш учун, албатта, уларда етарли билим, ҳаётий тажриба, шу билан бирга, Мустақиллик ва тараққиётга эришиш учун халқни ғафлат уйқусидан уйғотишнинг бирдан-бир чораси сифатида замон талабига жавоб берадиган илм-фан ютуқларини миллий қадриятларга мос ҳолда олиб бориш, мустамлака тузумининг тазйиқи остида унутилган барча қадриятларни тиклаш, мустақиллик, озодлик, миллий ғурур каби тамойилларни ёшларнинг онги ва қалбига сингдиришни муҳим вазифа деб билдилар.

**Шарипов Абдуҳакимжон Зиёитдинович (БухДУ, фалсафа фанлари номзоди, доцент)
МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАР: ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ**

Аннотация. Мақолада гоёвий жараёнлар, мафкуравий позицияларнинг тарихини ўрганиш, уларнинг жамият ҳаётида амал қилиши, янги Ўзбекистон миллий тараққиётининг Ҳаракатлар стратегиясига ҳамоҳанг бўлган, халқаро ҳамжамятда маънавий қиёфасини оширишга хизмат қиладиган, барқарор ривожланиш ва жаҳонда муносиб ўрин эгаллашига беқийс ҳисса қўша оладиган ёшларни тарбиялашга қаратилган миллий юксалиш гоёсининг концептуал тамойиллари ижтимоий-фалсафий жиҳатдан таҳлил этилади. Ушбу таҳлиллار маънавий-маърифий ишларнинг самараси ва таъсирчанлигини ошириш, ёшлар қалбида амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини кучайтириш, эзгулик ва инсонпарварлик тамойилига асосланган “Миллий тикла-

¹ Шу манба. 176-бет.

² Фитрат Абдурауф. Танланган асарлар. IV ж. Дарслик ва ўқув қўлланмалари, илмий мақола ва тадқиқотлар. Абдурауф Фитрат [Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев, Н.Каримов, Д.Алимова ва бошқ. Масъул муҳаррир Б.Қосимов. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев]. Т., “Маънавит”, 2006, 336-бет (Истиқлол қаҳрамонлари). 262-бет.

³ Шу ерда. 267-бет.

⁴ Шу манба.

нишдан – миллий юксалиш сари” ғоясини кенг тарғиб этиш орқали жамиятда соғлом дунёқараши ва бунёдкорликни умуммиллий ҳаракатга айлантиришига хизмат қилади.

Аннотация. В статье анализируются идеологические процессы, изучается история идеологических позиций, их применение в жизни общества, устойчивое развитие в соответствии со Стратегией действий национального развития нового Узбекистана, которая служит подъему морального духа международного сообщества, устойчивое развитие и концептуальные принципы идеи национального восхождения, направленные на воспитание молодого поколения, способного внести неоценимый вклад в свое достойное место в мире с социально-философской точки зрения. В результате данные выводы анализа служат повышению эффективности и действенности духовно-просветительской работы, превращая творчество в общенациональное движение, укрепляя в сердцах молодого поколения чувство причастности к проводимым реформам, трансформируя здоровое мировоззрение и творчество в общенациональное движение через имплементации идеи «От национального возрождения к национальному прогрессу», основанной на принципах доброты и гуманности.

Annotation. This article analyzes the ideological processes, studies the history of ideological positions, their application in the life of society, sustainable development in line with the Action Strategy of the new national development of Uzbekistan, which serves to raise the morality of the international community, sustainable development and the conceptual principles of the idea of national ascent, aimed at educating young generation who can make an invaluable contribution to their worthy place in the world, from a socio-philosophical point of view. As a result, these analysis serve to increase the effectiveness and efficiency of spiritual-enlightenment work and to turn creativity into a nationwide movement, strengthening the sense of involvement in the ongoing reforms in the hearts of young generation, transform a healthy worldview and creativity into a nationwide movement through the widespread promotion of the idea “From national revival to national progress” which is based on the principles of goodness and humanity.

Калим сўзлар: ғоя, мафкура, Янги Ўзбекистон, тараққиёт стратегияси, идеологизация, деидеологизация ва реидеологизация жараёнлари, миллий ғоя, юксалиш, бунёдкорлик.

Ключевые слова: идея, идеология, новый Узбекистан, стратегия развития, идеологизация, процессы деидеологизации и реидеологизации, национальная идея, восхождение.

Key words: idea, ideology, new Uzbekistan, strategy of development, ideologization, deideologization and reideologization processes, national idea, upheaval, creativity.

Бугунги кунда мамлакатимиз тараққиётнинг янги босқичига оид ислохотлар жадал амалга оширилмоқда. Юртимиз ижтимоий тараққиётининг назарий асосларини илм-фан асосида ишлаб чиқиш жамият ҳаётидаги муаммоларни бартараф этишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Зеро, бу борада, Президентимиз Ш.Мирзиёев: “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустақкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавий ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир” эканлигини таъкидлайдилар.¹

Барча соҳалардаги туб ўзгаришлар ва янгиланишлар рўй бераётганлиги, хусусан 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040-сонли қарори маънавий-маърифий ислохотларнинг самарадорлигига тўсиқ бўлаётган бир қатор тизимли муаммоларни бартараф этишга қаратилган.²

Хусусан, маънавий-маърифий жараёнларни ташкил этишда яхлит тизим мавжуд эмаслиги, халқимиз, айниқса, ёшларни маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш борасида етарли даражада ташкилий-амалий ва илмий тадқиқот ишлари олиб борилмаётганлиги, ушбу йўналишда давлат ташкилотлари, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда хусусий секторнинг ижтимоий ҳамкорлиги самарали йўлга қўйилмаганлиги алоҳида эътибор талаб этади.

Глобаллашув дарида ғоявий ҳимоя ва мафкуравий иммунитет масаласи тобора долзарблашиб бормоқда. Дарҳақиқат, ҳозирги замонда дунёнинг айрим ҳудудларида юз бераётган сиёсий

¹ Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. “Ўзбекистон”, 2017, 27-бет.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сонли “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори.

инқирозлар, антигуманистик хатти-ҳаракат ва ёвузликлар, аввало, кишилар онгида ғоявий бўшлиқни вужудга келганлиги туфайли содир бўлмоқда. Бундай шароитда ғоявий жараёнлар, мафкураравий позицияларнинг тарихини ўрганиш, уларга илм оркали ёндашиб, тўғри баҳо бериш жамият тараққиётини таъминловчи вазифадир.

XX асрда жаҳон мамлакатлари ғоя ва мафкурага муносабат масаласида уч хил йўлдан борганлиги маълум бўлади:

◆биринчи йўл, бу муайян ғоя ва мафкурани мутлақлаштириш (идеологизациялашган) йўлидир. Бунда бирон бир синф, партия ёки қатламга оид мафкура мутлақ ҳукмронлик даражасига қўтарилган, бошқа мафкура ва қарашларга йўл қўйилмаган. Ўзгача қарашдаги кишилар дунёқараши йўқ қилинган, уларга ҳос ғоя ва мафкуралар тақиқланган ва бу ҳолат халқлар ва давлатлар бошига ниҳоятда катта қулфатлар келтиргани сабабли кўпгина мамлакатлар мафкура масаласида бутунлай янги, иккинчи йўлдан боришга мажбур бўлди;

◆иккинчи йўл, сиёсат ўз йўлига – ғоя ва мафкура ўз йўлига – давлат ўз йўлига деган қараш (деидеологизация) асосида шаклланган. Аммо XX асрнинг 60-йиллари охирида келиб, бу йўл ҳам тўғри эмаслиги, ғоя ва мафкурасиз миллат, давлат ва жамият ҳаёти ҳалокатга учраши, кишилик жамиятида ҳамма учун умумий бўлган маълум ғоявий тамойилларга амал қилиш лозимлигини кўрсатди;

◆учинчи йўл сифатида, демократик эркинликлар, фикрлар ранг-баранглиги, виждон эркинлиги, инсон ҳуқуқлари устувор бўлган жамиятда қандай қилиб умуммафкураравий тамойилларнинг амал қилишига эришиш мумкин? деган саволлар пайдо бўлди. Ана шу саволларга жавоб тариқасида илғор демократик мамлакатлар ғоявий тараққиётнинг замонавий йўли – реидеологизация тамойиллари асосида ҳаёт кечиришга ўта бошлади. Бунда бирон-бир мафкура ҳукмрон ва давлат мафкураси даражасига қўтарилмайди. Балки давлат бу соҳада асосий ислохотчи сифатида иш юритади.

Жаҳоннинг илғор хорижий тажрибалари асосида мафкураравий тарбиянинг бой имкониятлари, турли намуналари тўпланган.

Мафкура – бу кишиларнинг атроф-муҳитдаги воқеа-ҳодисалар ҳамда ижтимоий муносабатларни англаш ва баҳолашга қаратилган ғоя ва қарашлар тизимидир. Мафкура аниқ бир жамият ёки унинг бир қисми (синф, ижтимоий гуруҳ, мамлакат, миллат, партия, ҳаракат, йирик ижтимоий жамоалар) манфаатлари ва кадриятларини ифода этади.

Дастлаб, Н.Макиавелли Европада мафкуранинг ижтимоий моҳиятини очиб бериш билан боғлиқ муаммоларни очиб бериш ва изчил ривожлантириш масалаларини таҳлил этди. Унинг “Хукмдор” асарида сиёсий тўқнашувларда ғояларнинг ўрни тўғрисида жиддий фикрлар билдирилган. Ф.Бекон асарларида мафкура назариясининг билишга оид айрим хусусиятлари кўриб чиқилган.¹

Антуан Дестут де Траси томонидан биринчи марта “мафкура” атамаси, 1796 йилда қўлланилган бўлса, XVIII–XIX асрларда маърифатчилар томонидан мафкуранинг фаол амалий аҳамияти таъкидланиб, ахлокий-сиёсий доктринага айлантирилди. Айнан шу даврда бир гуруҳ француз файласуфлари, иқтисодчилари ва табиатшунослари (А.Дестут де Траси, П.Кабанис, Э.Кондильяк, К.Вольней, Ж.Тара) “мафкура” атамасини ғоялар генезиси ва амал қилишини ўрганишга мўлжалланган назарий фанларни ифодалаш учун ишлатдилар. Шундай қилиб, “мафкура” атамаси, дастлаб, ғоялар назариясини тадқиқ этувчи фанни англатарди. Ушбу мутафаккирлар барча фанларнинг методологик асосларини ўрганишга мўлжалланган махсус фалсафий фанни яратиш таклифини илгари суришади.²

Де Траси ўз вазифасини инсон билимлари манбаи, унинг чегаралари ва ишончлилик даражасини аниқлашда деб ҳисоблаган ва шунинг учун у ғоялар назариясини барча фанларнинг фундаментал асоси сифатида тадқиқ этган. Унинг кўп жилдли “Мафкура элементлари” асарининг 1801 йилда нашр этилган биринчи жилдида мафкура – инсон онгининг универсал қонунларни англашдаги рационал фаолиятнинг ўзига ҳос эталони сифатида талқин қилинган.

Де Траси қарашларининг чекланганлиги шундаки, у инсоннинг юксакликка интилиши, тартибга бўйсунилишини ижтимоий тизимни ўзгартирмасдан, фақат маърифат асосида амалга ошириш

¹ Кара-Мурза С.Г. Идеология и мать ее наука. М., 2002, URL: <https://www.e-reading-lib.com/book.php?book=25424> (мурожаат санаси 13.06.2020).

² Кузнецов В.Н. Идеология. Социологический аспект. М., “Книга и бизнес”, 2005, 387 с.

мумкинлигига ишонади. У ва унинг тарафдорлари, ҳатто буржуа давлатини такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга хизмат қиладиган халқ таълими дастурини баён қилдилар. Кўриб турганимиздек, дастлаб, “мафкура” атамаси ижобий маънога эга бўлиб, диний ва илмий хурофотлардан тозаланган, одамларнинг ҳар томонлама маърифатига асос бўладиган ғоялар таълимотини англатган.¹

XVIII аср охири – XIX аср бошларида фаолият олиб борган мутафаккирлар мафкура тушунчасига сохта билимга оид турли хил хурофотлар, идолларни назарий таҳлил объекти сифатида кiritадилар. “Мафкура”нинг салбий мазмуни 1797 йилдан буён Миллий институт аъзоси бўлиб, маърифатпарварларнинг фикрлари билан ўртоқлашган Наполеоннинг мафкурачилар томонидан унинг деспотик ҳаракатларини қоралагандан сўнг шакллана бошлади. Наполеон ўзининг ҳам-фикрлари бўлмиш маърифатпарварларни доктринада ва романтик идеализмда, ҳақиқий сиёсий амалиётни ва француз жамиятини ташвишга солаётган манфаатларни англамасликда айблади. У салбий маънода уларни “мафкурачилар” деб атаётган бошлади. Ўша вақтдан бошлаб “мафкура” тушунчаси семантик ўзгаришга учраб, салбий маънога эга бўлишни бошлади.

XX аср 60–70-йиллари Ғарбий Европа ва АҚШда мафкурасизлашувга, яъни ижтимоий ҳаётни мафкурадан холи (деидеологизация) этишга уринишлар кучли бўлганлигини ҳамда амалиётда бу йўл ўзини оқламаганини айтиб ўтдик. Чунки тарбия масаласида мафкурасизлашувга, яъни ижтимоий ҳаётни мафкурадан холи (деидеологизация) этишга уринишлар ғоявий бўшлиққа олиб келиши у эса ўз асоратлари орқали маънавий-руҳий инкирозни келтириб чиқариши мумкинлигини кўрсата бошлади. Натижада дунёнинг кўплаб давлатларида «мафкуравий янгиланиш», «қайта мафкуравийлашув» (реидеологизация)га кучли зарурат туғилди ва мафкурасизлик хатосини тузатишга киришилди. Шу тариқа, Европа давлатлари, ҳатто АҚШда ҳам таълим тизимида ижтимоий кадриятларга эътиборни, мафкуравий тарбияни ўз ичига олувчи «мактабда ўқувчиларни сиёсий индоктринациялашни амалга ошириш» концепцияси ишлаб чиқилиб, уни ҳаётга татбиқ қила бошланди.

Деидеологизация – 1950–1960-йилларда Ғарбда кенг тарқалган фалсафий ва ижтимоий-сиёсий концепция сифатида намоён бўлади. Бу концепция тарафдорлари “мафкуранинг сўниши”, унинг ижтимоий фанлар, сиёсат ва кундалик ҳаётдан четлашаётганлигини таъкидлашади. Улар деидеологизацияни ижтимоий-сиёсий ҳодисалар ва жараёнларни таҳлил қилиш ва баҳолашда бир томонлама синфий, ўта мафкуравий ёндашувни рад этувчи, маълум бир синф ё гуруҳ манфаатларидан кўра умуминсоний манфаатлар ва кадриятларни устун қўювчи сиёсий нвзврия ва амалиёт йўналиши сифатида ҳам тавсифлашади. Деидеологизация концепцияси технократик утопия – техника ва технологик тараққиётни мутлақлаштирувчи дунёқараш тизими сифатида вужудга келган. Ушбу қарашлар асосан 1950–1960 йилларда буржуа мамлакатларидаги ижтимоий онг шаклини белгилаб берди. Ушбу тизим доирасида деидеологизацион дунёқараш интеллектуал ғайри-табiiйлик, ўзига хос маънавий ортиқча нарса, идеал тарзда қурилган технократик бино пойдеворидаги меъморий бузилиш сифатида қаралди.²

Реидеологизация – бу мафкурани қайта тиклаш жараёни бўлиб, мафкурага бўлган ишончни янгиледи. Реидеологизация концепциясининг энг умумий мазмуни мафкуранинг тикланишини, замонавий дунёда унинг ролини кучайтиришни назарда тутадиган “ре” префикси билан белгиланади. XX асрнинг 70-йиллари бошларида реидеологизация концепциясининг етакчи назарийчилари (Р.Арон, Д.Белл, О.Лемберг, Р.Нисбет ва бошқалар) замонавий дунёда маънавиятнинг янгиланиши юз бераётганини, янги мафкуравий ресурслар кашф этилаётганлигини, ўтган ўн йилликларда мафкурага бўлган сусайган ишончнинг яна мустаҳкамланаётганлигини эълон қилишади. Ҳозирги кунда қайта мафкуралаштириш марксистик тафаккур тарафдорлари томонидан танқидга учраган аҳоли кенг қатламларининг идеаллари ва кадриятларига муносиб жавоб сифатида шаклланаётганлигини қайд этишади. “Янги ғоявий давр бошланмоқда”, деб ёзади француз социологи Р.Арон. Немис социологи О.Лемберг “мифологик онгни” (у мафкурани шундай атайди) бир томонлама танқид қилишдан огохлантиради, кишиларда мафкура, имонни тежашга бўлган муросасиз эҳтиёж борлигини таъкидлайди; ғоялар тарихни яратади, тоғларни силжити деб баҳо беради.³

¹ Возвышенный объект идеологии (электронный ресурс). М., Художественный журнал, 1999, 114 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/jijek-vozv_o_ideologii-8l.pdf (Мурожаат санаси 15.06.2020).

² Манхейм К. Идеология и утопия. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/glava-ii-ideologiya-i-utopiya/viewer> (Мурожаат санаси 16.06.2020).

³ Lemberg E. Anthropologie der ideologischen Systeme. Baden-Baden, Nomos, 1987, 168 S.

Худди шундай позицияни Липсет ҳам қайд этиб, у “мафкуранинг таназзулга учраши”ни сиёсий қарашлар тизими, утопик фикрлаш ва синфий зиддиятлар бартараф этиш маъносида тушунмасликни таъкидлайди. С.Липсет ва Э.Шилз деидеологизацион концепцияларини фақат фақат 1950-йилларга тегишли эканлигини ва унинг тузатилишга муҳтож эканлигини таъкидлайдилар.¹

Реидеологизацион тўлқинлар баъзи умумий хусусиятларга эга. Янги тенденция тарафдорларининг барча назариётчилари замонавий жамиятда ғояларнинг роли тобора ошиб бориши ҳақида фикр юритадилар. Ушбу фикрларини аргументлаш сифатида “Инсонга мафкура ҳаводек зарур” деган афоризм билан жуда аниқ ифодалаб берганлар. Барча реидеологизаторлар, аниқ мўлжалларидан қатъий назар, дунё янги дунёқарашга жуда муҳтож, чунки аввалгилари ижтимоий мўлжал бўлиш қобилиятини йўқотганлигига амин бўлган ҳолда ягона платформага бирлашишади.

Мана шу қарашлар ижтимоий эҳтиёжларни акс эттирувчи ҳақиқат сифатида аллақачон ижобий баҳоланган “глобал мафкура” лойиҳасини келтириб чиқарди. Реидеологизаторлар янги дунёқарашга куч ва жозибадорлик бағишлаши мумкин бўлган энг муҳим интилишлардан бири сифатида “янги мафкура” нинг асосини қидирмоқдалар. Глобал мафкуранинг бошланғич ўчоқлари сифатида Т.Парсонс “умуминсоний муҳаббат динлари”ни, Э.Фромм “умид инқилоби”ни, Т.Роззак “мифологик билимлар”ни яъни, шаманизм, сеҳргарлик, қадимий тасаввурларни тушунган. Маълум қилинишича, замонавий жамият учун зарур бўлган янги дунёқараш бир томонлама қарашлардан халос бўлиши керак. Бундай янги маънавий таълимда турли тенденциялар интеграллашади, турли ижтимоий гуруҳ манфаатлари уйғунлашади.²

Реидеологизация – мураккаб ва кўп қиррали ҳодиса. У замонавий Ғарб жамиятларининг турли ғоявий-сиёсий оқимлари томонидан ҳимояга олинган. Ушбу мафкуравий тўлқиннинг пайдо бўлиши либералистик, консервативистик ва сўлрадикал қарашларнинг тарснформациясини амалга ошириб, ғарбона тафаккурнинг барча соҳаларида яққол кўринмоқда. Бундай оқим буржуа партияларининг (АҚШдаги республикачилар ва демократлар, Англияда лейбористлар ва бошқалар) янги-ланган сиёсий дастурларга таянишни, ўз обрўсини мустаҳкамлашга уринишларни ифодалаб бермоқда.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мамлакатимиз тараққиётининг кейинги ўн йилликлардаги қиёфасини шакллантиришнинг ғоявий асослари ҳамда мафкуравий тамойилларини белгилаб берадиган миллий ғояни ривожлантириш концепцияси ҳамда ундан келиб чиқадиган муҳим ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш бугунги давр талабларини тўла-тўқис акс эттирмоқда.

XX аср тарихининг айрим паллаларида жамият ҳаётида идеологизация, бошқа даврларида эса деидеологизация жараёнлари устуворлик қилган. Идеологизация тамойили давлат мафкурасининг мутлақ устуворлиги ва жамият соҳаларининг мазкур мафкурага тўла-тўқис бўйсундирилишига, бунинг оқибатида эса фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқсиз ва эрксиз “мурватчаларга” айланиб қолишига сабаб бўлади. Деидеологизация жараёни ғоясизлик муҳитини шакллантиради, асл умуминсоний ва миллий қадриятларнинг қадрини пасайтиради, уларнинг маънавий омил сифатидаги аҳамиятига путур етказди. Энг муҳими, у давлат сиёсатида мойиллик ўрнига, ўз хоҳиш ва истакларини мутлақлаштиришга ҳаракат қиладиган, шахсий манфаатлари қурбонига айланган нафс бандалари кўпайишига замин яратади. Шу тахлит фикрлайдиганларни ўз сафларига тортадиган, янги-ланиш ва ислохотларга дахлдорлигини сезмайдиган одамлар сафи ортишига сабаб бўлади. Бундай жараён ички таҳдидларни кучайтириб, кўп ҳолларда бошқарув органлари, ҳокимият ва раҳбарларга нисбатан ишончсизлик ва норозилик муҳити шаклланиши хавфини вужудга келтиради.

Худди шу боис, ривожланган давлатлар бугунги кунда идеологизация ва деидеологизация тамойилларидан воз кечдилар ҳамда тараққиётнинг реидеологизация тамойилларига таяниб иш юритмоқдалар. Уларнинг бу борадаги саъй-ҳаракатлари ички ва ташқи сиёсатда, миллий ғоя имкониятлари ва мафкуравий воситалардан оқилана фойдаланган ҳолда, фуқароларни умумий мақсадлар йўлида жипслаштириш ва сафарбар этиш бўйича самарали натижаларга олиб келмоқда.

Мафкуранинг умумэтироф этилган қонуниятларига кўра, у ҳаётнинг бошқа соҳаларидан ажралган эмас, балки унинг барча жабҳаларига ғоявий таъсир кўрсатувчи умумий ва зарурий тамойилдир. Бошқа хусусий соҳаларга доир ҳужжатлар моҳиятини англаш доираси шу соҳани қамраб олиши мақсадга етиш учун етарли бўлиши мумкин. Аммо мафкуравий соҳа фаолиятига оид

¹ Кузнецов В.Н. Идеология. Социологический аспект. М., “Книга и бизнес”, 2005, 816 с.

² Парсонс Т. Институционализация идеологий. Парсонс Т. О социальных системах. Под ред. В.Ф. Чесноковой и С.А.Белановского. М., “Академический проект”, 2002, 432 с.

тарихий ҳужжатлар бутун жамиятни тўлиқ камраб олиши ва кенгқамровли тарғибот ва ташвиқот зарурлиги билан фарқланади. Зеро, “жамиятимизда соғлом фикр, соғлом куч устувор бўлиши учун биз маънавий ҳаётимизни юксалтириш, аҳоли, аввало, ёшларимизни турли зарарли таъсирлардан асраш, уларни ҳар томонлама етук инсонлар қилиб тарбиялаш ҳақида мунтазам ўйлашимиз, фаол иш олиб боришимиз зарур.

Абдуллаева Насиба (ЎзМУ Фалсафа ва маънавият асослари кафедраси профессори,

Фалсафа фанлари доктори)

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ АСАРЛАРИДА АНИМИСТИК ВА ТОТЕМИСТИК ҚАРАШЛАР

Аннотация. *Илк диний тасаввурларда инсонни қуршаб турган табиат, унинг пайдо бўлиши ва ривожланиши қонуниятлари ўзига хос талқин этилган. Чингиз Айтматов асарларида инсон ва табиатнинг узвийлиги халқона фалсафа ва умуминсоний қадриятлар воситасида ўзининг ифодасини топган. Адиб анимистик образлар орқали ҳар бир инсон мушоҳадасига ҳайвонот ва наботот олами ҳақидаги чуқур билимларни сингдиришига ҳаракат қилади, ўсимлик ва ҳайвонот оламининг инсон яшай олмаслиги, табиат фақат одамлар учун яратилган эмас, уни жамиятдан ташқаридаги умумоламий мустақил қадрият сифатида эъзозлашига ўргатади.*

Аннотация. *В ранних религиозных представлениях была дана специфическая интерпретация окружающей человека природы, законов его появления и развития. В творчестве Чингиза Айтматова единство человека и природы выражено в народной философии и в средствах общечеловеческих ценностей. Через анималистические образы писатель пытается погрузить в воображение каждого человека глубокие знания о мире животных и растений, учит, что без мира растений и животных человек не может жить, природа не создана только для людей, но они должны уважать ее как универсальную самостоятельную ценность вне общества.*

Annotation. *In the early religious ideas, a specific interpretation of the nature surrounding man, the laws of his appearance and development, was given. In the works of Chingiz Aitmatov, the unity of man and nature is expressed in folk philosophy and in the means of universal values. Through animalistic images, the writer tries to immerse in the imagination of every person deep knowledge about the world of animals and plants, teaches that without the world of plants and animals, a person can not live, nature is not created only for people, but also to respect it as a universal independent value outside of society.*

Калим сўзлар: *табиат, диний тасаввурлар, анимизм, тотемизм, шаманизм, қадрият.*

Ключевые слова: *природа, религиозные представления, анимизм, тотемизм, шаманизм, ценность.*

Key words: *nature, religious beliefs, animism, totemism, shamanism, value.*

Маълумки, илк диний тасаввурлар инсоннинг ўзидан қудратлироқ бўлган ғайритабиий кучлар, табиат ходисалари ҳақидаги тасаввурлари асосида пайдо бўлган. Уруғчилик тизимининг шаклланиши даврида вужудга келган анимизм, фетишизм, шомонизм, сеҳргарлик каби диннинг илк кўринишлари инсоният маданий ҳаётида катта из қолдирди, шу билан бирга, баъзи жиҳатлари бугунги кунга қадар ҳам сақланиб қолди. Тотемистик, анимистик тасаввурларга асосланган, ўз уруғидан чиққан сеҳргар, шомон ёки қабила бошлиқларига сиғинувчи динлар миллий динлар ва жаҳон динлари ичига сингиб кетди. Масалан, вафот этган аجدодлар руҳига бағишлаб қурбонлик қилиш, худойи қилиш, садақа бериш, ўлган кишиларнинг арвоҳини йўклаш, чироқ ёқиш анимистик маросим кўринишларидир.

Анимизм ҳар қандай диннинг зарурий элементи – аجدодларнинг руҳлари, тирик кишиларнинг жонлари, табиат кучларининг жонли кўриниши сифатида жаҳон динларида ҳам ўз ифодасини топган. Инсоннинг руҳ ҳақидаги ибтидоий ғояларидан ўсиб чиққан анимизм, ҳар қандай борлиқнинг хоҳ у ўсимлик, хоҳ ҳайвон ёки инсон бўлсин, руҳи мавжудлигига ишончни англатиб, бу қадимий ҳаёт тарзига эга бўлган дунёнинг турли бурчакларида яшовчи кичик халқларда сақланиб қолган. Шу билан бирга, аجدодларни эъзозлаш ва хотирлаш анъаналари ва маросимлари, руҳни танага қайтариш учун шомонлик усуллари бугун ҳам улар томонидан амалга ошириб келинади.

Марказий Осиё халқларининг илк диний қарашлари тарихи тотемистик қарашлар билан ҳам боғлиқдир. Бу қарашлар ҳайвонларни муқаддаслаштириш орқали намоён бўлган. Муайян инсонлар гуруҳлари ҳайвон туридан келиб чиққан, деб фараз қилиш тотемистик қарашларнинг асосий мазмунидир. Масалан, бўри, буғу, бургут туркий халқларнинг бош тотемлари ҳисобланган. Улар

MUNDARIJA

FIZIKA-MATEMATIKA

Abdullayev Bahrom Ismoilovich, Kadirova Maxliyo Boboxon qizi. Kuchli m — subgarmonik funksiyalar-ning chetlatiladigan maxsuslik to'plamlari haqida.....	3
Атамуратов Алимардон Абдримович, Тураханов Ислонбек Фарходович. О регулярной параболическости дополнения графика целых функций и полиномиальные базисы.....	7
Алижон Раззаков, Даврон Курбанов, Дурдона Кошчанова, Кувондик Кодиров, Жамилжон Халиллаев, Жалолитдин Раззаков. Зависимость плотности дислокаций твердого раствора $SI_{1-x}GE_x$ от энергии поверхностного натяжения, выращенного из оловянного и галлиевого раствора-расплава.....	13

AXBOROT TEXNONOLOGIYALARI

Outliyev Uchqun Otoboyevich, Avazov Erkinjon Sherimmatovich, Muradov Muhammad Murod o'g'li. Telekommunikatsiya tarmog'i marshrutlash masalasini graflar orqali ifodalash va yechish.....	18
--	----

BIOLOGIYA

Babadjanova Sayyora Xushnudovna, Sultonov Mansurbek Farxod o'g'li. Xorazm vohasida tarqalgan xalqaro va O'zbekiston "qizil kitobi"ga kiritilgan noyob baliqlarning tur tarkibi va ayrim bioekologik xususiyatlari.....	23
--	----

FALSAFA

Абдуллаев Акмал Насриддинович. Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва исломий қадриятларни юксалтириш соҳасидаги ислохотларнинг ўзаро алоқадорлиги.....	26
Саидмуродов Жобиржон Боймурод ўғли. Гегель ижтимоий фалсафасида эркинлик масаласи.....	29
Исмоилов Собиржон Тўрабекович. Президент Шавкат Мирзиёев асарларида комил инсон фазилатлари талқини.....	32
Абдивоҳидов Сунатилло Абдинабиевич. Ёшларнинг комил инсон бўлиб етишишида жадид маърифатпарварлари маънавий меросининг фалсафий-тарихий аҳамияти.....	35
Шарипов Абдуҳакимжон Зиёитдинович. Мафқуравий жараёнлар: тарихий-фалсафий таҳлил.....	38
Абдуллаева Насиба. Чингиз Айтматов асарларида анимистик ва тотемистик қарашлар.....	43

TILSHUNOSLIK

Эрназарова Манзура Сапарбоевна. Нутқий системада лисоний ва нолисоний омиллар.....	48
Душаева Умида. Компаратив фразеологик бирликларнинг испан тили изоҳли луғатларида қўлланишининг ўзига хос семантик хусусиятлари.....	53
Отамуродова Дилафруз. Диалогларнинг лингвопрагматик ва лингвомаданий хусусиятларининг Андре Моруа новелларидаги ифодаси.....	57
Якубова Нодирахон Давлатбой қизи. Тилшуносликда энигматик матнларнинг тадрижий тараққиёти.....	60
Умурзокова Мархабо Эгамбердиевна. Матнда вертикал муносабат ва унинг ўзига хосликлари хусусида.....	63
Sharipova Aziza Abdumanapovna. Корпус лингвистикасини ривожлантиришда стилистик даражаланиш ва стилистик синонимларни аҳамияти.....	66

ADABIYOTSHUNOSLIK

Eshchanova Gavhar, Yo'ldoshev Ro'zimboy. "Asav Baraq" — qozoq xalqining sevimli dostoni.....	71
Мухитдинова Назмия Муслихиддиновна. Мирҳасан Садоий мухаммасларида салафлар аъналариди.....	76
Qarshiyev Komil Abdikarimovich. G'azalning tematik tadriji haqida ba'zi mulohazalar.....	81

PEDAGOGIKA

Байджанов Бекзод Хаитбоевич. Ўқувчи-ёшлар таълим-тарбиясида зарарли ахборотлар — педагогик муаммо сифатида.....	84
---	----

“ILM SARCHASHMALARI”

Urganch davlat universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali

Muharrir **Ro‘zimboy Yo‘ldoshev**

Texnik muharrir **Sherali Yo‘ldoshev**

Musahhihlar: **Tamara Turumova,**

Aybek Kalandarov

Ushbu songa mas’ul **Aybek Kalandarov**

Terishga berildi: 20.06.2021

Bosishga ruxsat etildi: 30.06.2021.

Ofset qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 1/8.

Rizograf bosma usuli. Tayms garniturası.

Adadi 150. Bahosi kelishilgan narxda.

Buyurtma №. 19

Hisob-nashriyot tabag‘i 25

Shartli bosma tabag‘i 23

UrDU matbaa bo‘limida chop etildi.

UrDU matbaa bo‘limi matbaa faoliyatini boshlagani

haqida vakolatli davlat organini xabardor qilish to‘g‘risidagi

Tasdiqnoma (№3802-835f-ad22-c709-fbd1-1129-1986) asosida faoliyat yuritadi.

Manzil: 220110. Urganch shahri, H.Olimjon ko‘chasi, 14-uy.

Telefon/faks: (0362)-224-66-01;

e-mail: ilmsarchashmalari@umail.uz

ilmsarchashmalari@mail.ru

Veb-sayt: www.ilmsarchashmalari.uz

Telegram: <https://t.me/ilmsarchashmalari>